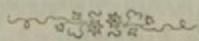

Նրբանցքներու մեծութիւնը կը տարբերի, 0.75 մ. — 0.90 մ. ի միջեւ, ամէնէն նեղ Նրբանցքները ունին 0.55 մ. — 0.70 մ., և ամէնէն ընդարձակները կը հասնին մինչեւ 1.20 մ. և 1.50 մ.:

Գլխաւոր գետնադամբանը, այն՝ որ իր մէջ կը պարփակէր պապերու ընդերկրեայ դամբարանները, կը գտնուէր քահանայապետական աւագ-սարկաւազին վարչութեան ներքեւ. դամբարաններուն զնումը կը կատարուէր փորոզներու միջոցաւ եւ շատ անգամ ի ներկայութեան կամ երաշխաւորութեանը տակ տնօրէն քահանային: Առաջին երկու դարերու ընթացքին, հաւատացեալները իրենց ուղածին պէս փորեցին եւ զարդարեցին գետնադամբանները, վասն զի նորածին եկեղեցին որ և է հաստատուն կանոն չէր պարտադրեր այս մասին: Ան հաւատացեալներու համար պարտաւորիչ չէր ընել հասարակաց գերեզմանը, ասոր համար է որ քանի մը օրինակներու միայն կը հանդիպինք ընտանիքի մը վերապահուած մասնաւոր դամբարաններու: Կրօնքը նոր կերպով մը նկատի առնելու նշան մըն էր ասիկա. մարդիկ կը հրաժարէին ծնողաց և բարեկամներու դրացնութենէն, մտնելու համար հասարակ եւ անձանօթ մարդոց ամբոխին կարգը: Գետնադամբաններուն մէջ կան կարգ մը ընտանեկան գերեզմաններ. բայց որովհետեւ հին Նրբանցքները կը լիցուէին նոր փորուած Նրբանցքներու հողով, այս պատճառաւ անկարելի կ'ըլլար որ ընտանիք մը մէկ կամ երկու սերունդէ աւելի երկար ատեն պահէր մասնաւոր դամբարան մը:

Թրգմ. Գ. Վ.

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍԳ

Ճշմարտեան կապակները իրեն և ուրիշ ուղեւորներուն վերապահուած են:

*

Պատմական հետազոտողները՝ ի վերջոյ իրենք զոն կ'երթան անոնց:

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՆԵՐ

ՇԱՐԱԿԱՆՔ

Հայոց եկեղեցիին պաշտամունքին կամ ժամերգութեան մէջ, ինչպէս յայտնի է արդէն, Շարակաւները բացառիկ դեր մը կը կատարեն: Անոնց գոյութիւնը չենք կարծեր որ, սակայն, մինչեւ Սահակ-Մկերտաւեան թուականը կարելի ըլլայ վերացնել, վասնզի ժամանակակից և ստոյգ վկայութիւններ կը պահին առ այդ:

Պէտք է գիտնալ որ սկիզբէն ընդհանուր եկեղեցիին մէջ Դատրի Սարկաւները (ուր կանոններու բաժնուած) կ'երգուէին միայն, Ս. Գիրքէն քաղուած նոյնաթիւ օրհնութիւններու հետ (*): Դուրսէն քանի մը երգեր ալ (Սրբառացութիւն, Փառքի բարձունս, Լոյս զուարթ) ինչպէս յայն և լատին եկեղեցիներուն նոյնպէս և մեր մէջ ալ սովորական էին: Ընդհանրապէս թոյլատրուած չէր «մարդկային իմաստութեամբ» սաղմոսներ կամ երգեր յօրինել, ինչպէս կ'երեւի Լատրիկէի ժողովին (չուրջ 360ին) 59րդ կանոնէն: Հաւանական է ըստ ամենայնի որ Հայոց եկեղեցին ալ այդ կանոնին համաձայն վարուած ըլլայ երաժշտական նոր երգերու վերաբերմամբ:

Կրնայ սակայն առարկուիլ թէ Ասորի եկեղեցիին նշանաւոր հայրերէն մէկը, Եփրեմ (Դ. դար), բաղմաթիւ օրհնագրորիւններ յօրինած էր, համազգի աղանդաւորներու (Բարդաճան և որդին Արմոնիոս) երգերուն դէմ հակադրեցութիւն մը գործելու նպատակաւ. և որովհետեւ մէկ կողմէ Հայոց եկեղեցին իր նախնական կաղմակերպութեան մէջ Ասորի եկեղեցիին ազդեցութիւնը կրած է խորապէս, և միւս կողմէ մեր ժողովուրդին մէջ ալ ա՛յնքան տարածուած ու սիրուած վիպականութեան հեթանոսական երգերը մոռցնել տալու հարկը կրնար զարգացած ըլլալ, ուստի և

(*) Մեր շարակաւները (բացի երգերէն եւ մեղեդիներէն, եւն.) աստուածաբանական օրհնութեանց եւ ինչ ինչ սաղմոսներու վրայ ձեւուած եւ քաջ պայմանաւորուած են սա առումներով. Օրհնութիւն, Հարց, Մեծացուցէ, Ողորմա, Տէր յեկեղից, Մանկուն, Հաշու եւ Համբարձի:

Սահակ և Մեսրոպ պէտք տեսած ըլլան եկեղեցական երգեր կամ շարականներ յօրինել, և այլն: Այսպիսի առարկութիւն մը, որքան ալ հաւանական թուի, չի կրնար սակայն ապացոյց մը հայթայթել շարականներու ծագումին հնութեանը մեր մէջ:

Շարականներու սկզբնաւորումը թեւեւ Զ. դարու համար նուազ տարակուսական դասնայ պատմական վկայութեան մը համաձայն, որ սակայն շատ ուշ յիշատակուած ըլլալով մեր պատմիչներէն, կեղակարծ կը մնայ դարձեալ: Առաջին յիշատակութիւնը շարականներու գոյութեան մասին՝ կը գտնենք Կիրակոս պատմիչի մօտ, որ ԺԳ. դարուն կ'ապրէր: Ահա ինչ որ կ'աւանդէ ան. «Ներսէս Շինող հայրապետը (Է. դարու կիսուն) Վարդապետի տօնախմբութեան առթիւ Բագաւան զնաց, ուր հաւաքուած էր աշխարհաժողով բազմութիւն մը: Շարականները Հայոց եկեղեցիին մէջ աշննափ շատցած էին, որ մէկ գաւառին երգիչը չէր գիտեր միւս գաւառին երգերը: Դասին մէկը երբ սկսաւ Վարդապետի հարցը, միւսը չկրցաւ պատասխանել անոր: Շատ մը շարականներ փոփոխեցին, բայց նորէն կարելի չեղաւ իրարու համաձայն բռն մը երգել: Այս յայտնի անկարգութիւնը դարմանելու համար Ներսէս հայրապետը ժողովի մը հաւանութեանը ենթարկեց շարականներէն կարեւորն ու օգտակարը ընտրելու գործը, և օրինադրեց որ բոլոր հայ եկեղեցիներուն մէջ իւրաքանչիւր օրուան և տօնի յատուկ երգերը նոյն ըլլան: Եւ որպէսզի միեւնոյն կարգը հաստատուի ամէն տեղ, որոշուեցաւ նաև որ, իմաստուն մարդեր ամբողջ երկրին մէջ ժուռ գալով, ի պաշտօնէ ընդհանրացնեն այդ կանոնը»:

Իսկ Վարդան պատմիչ, որ ժամանակակից և աշակերտակից է Կիրակոսի, կ'աւելցնէ թէ այդ շարականներու ընտրութիւնը Անիի (Շիրակայ) դպրեմանքին առաջնորդ ձոն Բարսեղին յանձնուեցաւ, «Վասն որոյ ձոնընիւր կոչի շարականս որ այժմ պաշտի յեկեղեցի մեր»:

Կիրակոսի այս տողերէն կրնայ մակարեւելի որ շարականները կամայական երգեցողութեամբ մուտ գտած էին այս կամ այն գաւառին մէջ, իրրեւ տօնական օրերու նուիրուած երգեր: Անոնց այդ յորդ

րուսականութիւնը ուրեմն, որուն հանդիսատես եղաւ Ներսէս Շինող, Զ. դարու քերթողներէն կրնար յառաջագոյացած ըլլալ:

Դալով Հայրապետին ընտրել տուած շարականներուն, եթէ մէկդի առնենք Սահակի և Մեսրոպի ընծայուածները (*), Քերթողանայր Մովսէսի և Շիրակացիի (Անանիայ) ընծայուածները կ'ունենանք միայն: Արդ, Շիրակացին է. դարու հեղինակ է, և իրրեւ Քերթողանայր հռչակուած Խրենացին հայրեւ կարելի է նոյն դարուն վերջերը գնել: Ասով Զ. դարէն ո՛չ մէկ քերթող բաժին ունեցած չ'ըլլար այդ շարականներէն, ու ասանկ ակնյայտնի ընդհատ մը դժուարութիւն կը յարուցանէ ինքնին մեր հին շարականներուն ստեղծագործման շուրջը:

Մեզի կը մնայ ուրեմն վերապահութեամբ ընդունիլ Ներսէս Շինողի օրով տեղի ունեցած հանդիսաւոր կամ կանոնական ընտրութիւնը այս կամ այն շարականներուն:

Ինչպէս կը տեսնուի մեր հնագոյն շարականներուն հեղինակները կարելի չէ ճանչնալ ապամասն աւանդութեանց վերայ հիմնուելով: Քիչ շատ ծանօթ վաւերականութեամբ մը մեզի հասածները Կոմիտաս և Սահակ Բ. կաթողիկոսներուն (Է. դար) և Ստեփանոս Սիւնեցիի (Ը. դար) յօրինած շարականներն են: Իսկ ԺԱ. դարէն մինչև ԺԴ. ին սկիզբները — ուր Գրիգոր Տաթևացի վարդապետը Հայ եկեղեցիին շարականներուն վերջնական կանոնը ուղեց հաստատել — իւրաքանչիւր եկեղեցական երգիչի, զոր օր. Պետրոս Գետազարձ կաթողիկոսի (ԺԱ. դար), Շնորհալիի, Լամբրոնացիի (ԺԲ. դար), Յովհաննէս Պըլուզ վարդապետի (ԺԳ. դար) և ուրիշներու գրուածները աւելի մանրամասնութեամբ և ճշգրտութեամբ նշանակուած կը գտնենք:

Այնքան երկար դարերու շրջանի մը մէջ յօրինուած մեր շարականներուն հետ զհետէ կրած յեղանակաւորումները ո՛րչափ

(*) Սահակ կաթողիկոսի ընծայուած Աւագ Շարուան և այլն շարականներ «Քերթողական դպրոցի լեզուն ունին», և չեն կրնար Ոսկեդարեան ժամանակի պատշաճիլ. նոյնը պէ՛տ էր սեյ Գաւ. Մեսրոպի վերագրուած **ապաշխարութեան** շարականներէն զոնէ մեծ մասին համար:

չափական արուեստի, նոյնչափ և երգեցողական արուեստի վերաբերմամբ խղճամիտ ուսումնասիրութեանց կարօտ նութիւնը են տակաւին:

Երգեցողականը թողով ձեռնհասներու, տաղաչափականը միայն աչքի առջև ունենանք պահ մը, գէթ հաւանական հետեւութեան մը զալու համար: Արդ, եթէ նկատի առնենք կոմիտաս կաթողիկոսի ծանօթ Հոփիսիմեանց օրհնութիւնը, յայտնապէս կը տեսնենք որ է. դարուն արդէն սկսած էր կիրարկուիլ տաղաչափական ձեւ մը, որ հաւանաբար Ֆերրոնեան զպրոցին շնորհիւ որդեգրուած հոմերական չափին վանկային մէկ պատշաճեցումն էր, յունական վեցատանիի դրութեամբ (*): Այս ձեւին հնագոյն և լատագոյն մէկ փորձը կը դանենք. ծնունդեան օրհնութեան մէջ:

«Նորհունդ մեծ / և սխալելի / որ յայտ աւուր / յայտնեցաւ,
«Հովիւսն երգեն / ընդ հիւնջակս / սան աւեսիս / աշխարհիս.
«Օ՛րնաւ / նոր արայ / ի Բերդեհիւ / ֆաղափ,
«Ո՛րդիք մարդիկ / օրհնեցիք / զի վասն մեզ / մարմնացաւ»:

Երկրորդ փորձը — եթէ կարելի է այսպէս ըսել — «Անձինք նուիրեալքն մէջ երեւան կուգայ, հասածի կամ անդամաւորեալն նման բաժանումով, բայց ո՛չ նոյնչափ վանկերով»:

«Դարձեալ / վերստին / արարչագործ / գործարարն,
«Եւ դարձեալ / եղիւ / աստածասունի / զարդարի.
«Բանգի ծա / ոքն կենաց / ճրկեցաւ / ի դարբասին,
«Բերեղով / մեզ պրտող / զերանելին / Հոփիսիմեան»:

Իսկ ինչ որ յանգստոր կամ նոյնափանկ տողերով յօրինած է Շնորհալին իրեն եկեղեցական երգեր, մեր նկատած տաղաչա-

փական տեսակէտներէն դուրս կը մնան անոնք:

Բանաւոր է դիտել տալ սակայն թէ մեր շարականներուն մէջ թերեւ իրաւամբ հին պէտք է համարուին անոնք, որ սաղմոսներու պարունակութեան ու ձեւին աւելի մօտ են, զոր օրինակ ապաշխարութեան շարականները (մասամբ): Իրաւ ալ ասոնք տեսակ մը արձակ գրեւածներ են, ինչպէս են Գողթան երգերը եւ սաղմոսները, և իրենց յօրինուածին մէջ երգեցողութեամբ կը պահեն կշռաւոր չափ մը (rythme) երգութեան համար շինուած ըլլալով, և ոչ թէ կարդացուելու: Սակայն և այնպէս իրարմէ շատ հեռու ժամանակներով նոյն յօրինուածութիւնը կիրարկուած ըլլալով մեր շարականներուն համար, դժուար եւ նոյնիսկ անհնար կը դառնայ անոնց հնութիւնը որոշել ճշդիւ: Երգեցողութեան կամ երաժշտական արուեստի հետազօտումը աւելի նպաստէ թերեւ այդ ընտրութեան մէջ:

Զմուռնանք ըսելու նաեւ որ Գրիստոնէական եկեղեցւոյ պաշտամունքին զարգացման հայեցակէտովն ալ, այսինքն հնագոյն և գլխաւոր տօներու (Մնեսնդ, Յայտնութիւն, Զատիկ, Համբարձում, Էայն) նուիրուած շարականները ուշադրութեան արժեք ունենալով, թերեւ կարելիութիւն մը ձեռք բերուէր անոնց հնութիւնը երաժշտութեան համար չափով մը, եթէ սակայն Զատիկի տօնին «Այսօր յարեալ» օրհնութիւնն անգամ Համբարձնացի մը գրչին արդիւնքը չըլլար:

Գալով շարականներու գրական արժէքին՝ կրնանք ըսել որ այդ հոգևոր բանաստեղծութիւններն ու երգերը, իրենց ընտիր մասերովը, որոնց մէջ ո՛չ քերթողական աշխոյժն է որ կը պահսի և ոչ ալ երկիւղած սիրտերու խորունկ զգացողականը, կը կազմեն հայ եկեղեցական պաշտամունքի չքնաղ գոհարը, մէկ կողմէն՝ ազգական ըլլալով մեր քրիստոնէական վեհ ներշնչութեան, և միւս կողմէն երաժշտական արուեստի չքեղ արտադրութիւններուն վայելքը տալով մեզի (*):

Ե. Ե. Դ.

(*) Շարական բառին ծագումը, որուն կիրառութիւնը ԺԲ. դարէն ասորին ընդհանրացած կ'եղի մեր մէջ, այլ եւ այլ բացատրութիւններու արժիք ունի է:

(*) Հոմերական այս չափին գամագանակ կիրառուելու մեր շարականներուն մէջ առաջին անգամ գուշակեց ու մեկնեց Հ. Ասէն Բագրատունի, եւ հայկական չափ անունով գործածեց զայն իւր Բերդաղական գրեւածներուն համար, թէ բարգմանածոյ են թէ իննագիր: Այդ հայկական չափը չորս հասածներու բաժնուած տողերով կը բաղկանայ, բայց վանկային փոփոխումներով 16 վանկէն 4+4+4+4 միջեւ 13 վանկ 2+4+4+3 կ'իջե՛ն հաւասար ելեւէջներ կազմելով: